

„ZMARTWYCHWSTANIE ŚMIECIARZY”. INTERAKCJONIZM SYMBOLICZNY I NARRACYJNE TRAJEKTORIE BIOGRAFICZNE W TEKSTACH POLSKICH MIGRANTÓW PRZEBYWAJĄCYCH W WIELKIEJ BRYTANII I IRLANDII PO ROKU 2004¹

Abstract

“Resurrection of the Dustmen”: Symbolic Interactionism and Narrative Biographical Trajectories in the Texts by Polish Migrants in Great Britain and Ireland after 2004

The paper analyses selected literary texts from the period 2004–2012, typical of a larger corpus of works created by Polish migrants. Narratives, plots and lyrical monologues are regarded from the perspective of symbolic communication (Blumer), representing the dynamics of biographical trajectories (Schütze). The hypotheses formulated here refer to critical situations in which Polish migrants operate. These situations are determined by such processes as: 1) forced falsification of social roles in the new professional environment and, consequently, the need for a redefinition of individual and community identity; 2) communication barriers related to the lack of sufficient language competence; 3) lack or loss of means of subsistence and strategies for acquiring material goods; 4) separation from family and friends, loss of emotional support, and therefore a strong focus on reconstruction of emotional ties; 5) the need to respect and understand cultural differences in a multi-ethnic space. Critical situations portrayed in the narratives are presented by Polish authors in both positive (discovery of new opportunities, departure, change of language) and negative light (loss of security, livelihood, family, friends). In

¹ Projekt zrealizowano ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC 2011/01/B/HS2/05120.

the narratives, the choice between various modes of action is interpreted in the pragmatic context in terms of effectiveness of fight for survival, but within the limits set by the migrants' axiological individual identity, especially pride, honour and dignity. The primary function of the self-narration used by Polish migrants is to reconstruct personal identity in the figure of the speaking subject. Self-narration is analysed in the paper as a form of organization of experience, a symbolic recreation of the order of existence when faced with a stream of chaotic, destructive events. Underlined are the action schemes characteristic of the texts of Polish migrants that represent the transition from transactional, investment concepts of biography to formulation of the project of transformational, creative and subjectified biography.

Key words: migration, Polish migration, self-narration, identity, Symbolic Interactionism

Słowa kluczowe: migracja, polska migracja, auto-narracja, tożsamość, interakcjonizm symboliczny

Podstawowym tematem utworów literackich publikowanych przez polskich migrantów w Wielkiej Brytanii i Irlandii po roku 2004 jest eksploracja sytuacji krytycznych determinowanych przez takie procesy jak: wymuszona falsyfikacja ról społecznych w nowym środowisku zawodowym, a w konsekwencji konieczność redefinicji własnej i wspólnotowej tożsamości; bariery komunikacyjne związane z brakiem wystarczającej kompetencji językowej; brak lub utrata środków do życia oraz strategie pozyskiwania dóbr materialnych; rozłąka z najbliższymi, utrata emocjonalnego wsparcia, a przez to silne nastawienie na rekonstrukcję więzi uczuciowych; konieczność respektowania i rozumienia różnic kulturowych w wieloetnicznej przestrzeni, zwłaszcza przestrzeni Londynu. Jarek Sępek w swoim zbiorze esejów i reportaży *W 80 dni dookoła świata (nie wyjeżdżając z Londynu)* wskazuje na Londyn (w którym mówi się 300 językami, a ponad 50 grup etnicznych liczy co najmniej 10000 osób) jako jedno z najbardziej zróżnicowanych kulturowo i etnicznie współczesnych miast, będącym obszarem nieograniczonych możliwości transakcyjnych i transformacyjnych, także dla polskich migrantów (Sępek 2012). Łukasz Suskiewicz w opowiadaniu *Egri bikawer* (2009: 87) uznaje londyński dworzec Victoria Station (a nie Warszawę czy Kraków) za aktualne zwierciadło Polaków. W aksjologicznej interpretacji Jakuba Bolca, autora opowiadania *Zmartwychwstanie śmieciarzy*, podkreślane przez Sępka zróżnicowanie i potencjał interakcyjny Londynu wyrażone są jednak w końcowej fantazmatycznej scenie lotu nad miastem za pośrednictwem metonimii „śmieciarzy” i „wysypiska”, na którym drastycznie niwelowana jest tożsamość osoby, zwłaszcza

z powodu braku kompetencji językowej: „kiedy nie znasz języka lub tak jak ja operujesz nim w stopniu pozwalającym się jedynie dogadać, czujesz się jak kaleka albo przyglup na żebrach” (Bolec 2008: 71, 105–106). Słowa te wypowiada ten sam narrator, który czyta *Barbarzyńcę w ogrodzie* Zbigniewa Herberta i jest ukształtowanym wewnątrznie odbiorcą kultury wysokiej. Negatywnie nacechowaną metonimię Anglii jako „morza cegieł, asfaltu i betonu” stosuje również Ireneusz Gębski w powieści *W cieniu Sheratona*, opowiadającej o polskiej emigracji zarobkowej (2011: 17). Radykalną deziluzję migracyjnej ziemi obiecaney przeprowadza Piotr Czerwiński w zakończeniu powieści *Przebiegum życia, czyli kartonowa sieć*, tworząc obraz komiksowej utopii: „to było moje rysunkowe miasto, moje magiczne tajne miasto, które nigdy nie istniało. Nasze serca były pełne prawdziwej, rysunkowej nadziei” (2009: 335).

Zespół sytuacji krytycznych kształtuje warunki tranzytywnej przestrzeni, której pozytywna lub negatywna dynamika zależy przede wszystkim od indywidualnej i wspólnotowej umiejętności ustanowienia wzorców biografii oraz tożsamości. Dokonując identyfikacji wspólnoty migracyjnej, Adam Miklasz w powieści *Polska szkoła boksu* wprowadza sarkastyczną sygnaturę słowiańskich migrantów: „Nowa rasa Eastern European” (2009: 25). Piotr Czerwiński rozwija tę sygnaturę tak: „Czy my jesteśmy różni/ Nie, sakra, not at all. Tylko nasze nazwiska się różnią, ale to nie ma znaczenia, bo i tak nikt oprócz nas nie potrafi ich wymówić. Jesteśmy zgrają jednej osoby, która dostała jednego wspólnego kopa w dupę” (2009: 164). Narzędziem redefinicji owej upokorzonej „zgrai jednej osoby” stała się dla wielu polskich migrantów komunikacja literacka. Autorami powieści, dzienników, opowiadań, esejów, reportaży, liryki są najczęściej młodzi absolwenci studiów humanistycznych (polonistyki, filozofii, dziennikarstwa i komunikacji społecznej, marketingu i zarządzania), ale także osoby starsze z wykształceniem zawodowym (takim jak hotelarstwo, pielęgniarstwo, leśnictwo czy geologia). Niektórzy z autorów debiutowali jeszcze przed wyjazdem do Wielkiej Brytanii i Irlandii, publikując w Polsce przed 2004 rokiem zbiory wierszy, opowiadania, powieści. Na migracyjną twórczość zarówno debiutantów, jak autorów wcześniej już znanych otworzyły się liczne, niekiedy niszowe polskie wydawnictwa, co jest fenomenem społecznym, wskazującym na zmiany w konstruowaniu interakcyjnego pola literackiego. Dla wydawców istotny okazuje się nie *habitus* twórców (ich aktualna pozycja w środowisku literackim, umiejętności formalne, wykształcenie), lecz wspólny temat, który podejmują, kształtując tym samym swoistą „narracyjną *communitas*” – wspólnotę osób

doświadczających i opisujących migracyjną rzeczywistość, w której podjęli próbę realizacji swoich celów i potrzeb.

W procesach migracyjnych, czyli przenoszeniu się, przemieszczaniu, przejazdach z miejsca na miejsce, istotne są – dosłownie i metaforycznie – zarówno rozpoznane/podtrzymywane przejścia, połączenia, pasaże, jak i szczeliny, pęknięcia, utrata ciągłości czy spójności. Typowe problemy wynikające z przebywania jednostek i wspólnot w przestrzeni przejściowej to niestabilność ich tożsamości aksjologicznej, biograficznej i społecznej. Niestabilność taką generuje systematyczna niezgodność oczekiwań wobec sytuacji interakcyjnej. Dotyczy to zwłaszcza przymusu zachowania, niezgodnego z ukonstytuowanym we wcześniejszym doświadczeniu obrazem wewnętrznego „ja”. Przykładem jest tutaj praca poniżej zdobytych kwalifikacji (jako sprzątaczy, hotelarzy, kucharzy, opiekunów dzieci i osób starszych, sprzedawcy, pomocnika w pubie) wykonywana przez polskich migrantów z wyższym wykształceniem humanistycznym. Negatywne sytuacje interakcyjne pogłębia także niemożność przeciwstawienia się pracodawcy ze względu na groźbę utraty finansowego minimum oraz konflikt między postawą zaangażowania emocjonalnego w nowe związki a postawą troski o pozostawioną w kraju rodzinę i stałą tęsknotą za ponownym połączeniem. W rezultacie narasta doświadczenie anomii: biograficznego, społecznego i interakcyjnego bezładu. Dziennikarka Iwona Ślabuszevska-Krauze w powieści *Hotel Irlandia*, podejmując motyw utraty tożsamości, pisze: „Nie jestem tą osobą, którą powinnam być. Nie tam, gdzie trzeba być. Nie tak, jak trzeba być” (2006: 23). Eksponując rozdzźwięk między subiektywnym i negatywnie obiektywizowanym aspektem tożsamości, Ślabuszevska-Krauze odsłania w autonarracji stałe odczucie znajdowania się w sytuacji krytycznej mimo satysfakcjonującego wynagrodzenia za pracę. Brak autonomii i jakichkolwiek możliwości spełnienia potencjału decyzyjnego w polu społecznym przekłada się na walkę o jakość sytuacji lokalnych – walkę o nietykalność „mojego” kubka, o miejsce, na którym ma leżeć „moja” serwetka, czy o skrawek przestrzeni w łazience, gdzie ma leżeć „moja” szczoteczka do zębów (Ślabuszevska-Krauze 2006: 113, 143). Rozpoznawane przez autorkę *Hotelu Irlandia* napięcie między „ja/moje” a „ty/twoje”, „wy/wasze” w małych wspólnotach migrantów to charakterystyczny syndrom konfliktu między pragnieniem kontaktu i przynależności a dążeniem do umacniania siebie, do ekspansji i osobistego rozwoju. Jak podkreśla Marek Butrym w artykule *Kapitał społeczny i stosunek do ojczyzny młodych emigrantów zarobkowych* (2010: 125–132), wspólne lub bliskie mieszkanie, sieć stosunków,

więzi i zobowiązań tworzy specyficzne wspólnoty sprzyjające poczuciu bezpieczeństwa emocjonalnego i fizycznego. Równocześnie jednak sieć owa stymuluje sytuacje konfliktowe, podważa także solidarność etniczną ze względu na chęć pozyskania tych samych dóbr. Negatywnie rozwijające się trajektorie losu mogą w rezultacie prowadzić do usunięcia moralnego wymiaru działań (Schütze 1997: 43). Wyraziście i z ironicznym dystansem podkreśla to Piotr Czerwiński: życie „każe nam uciekać od samych siebie. W kogo się jeszcze nie zmienilem? Czy byłem księciem i żebrakiem? Tak, byłem! Czy byłem silny, czy byłem słaby? Pewnie, że tak. Czy byłem chmem? Jasne, oczywiście. Czy byłem dobrym człowiekiem?

Czekaj, niech się zastanowię” (2009: 272).

Interakcjonizm symboliczny i wzorce biografii w tekstach polskich migrantów

W koncepcji Herberta Blumera ramy uniwersum symbolicznego stanowią podstawowe koncepcje świata, typizacje podmiotów uznawanych za wzorce do naśladowania (sterujące więc systemem społecznych oczekiwań), reguły interakcji, kooperacji i komunikacji w danej wspólnotcie oraz podstawowe wyobrażenia na temat projektów biograficznych i ich konkretnych realizacji. Symboliczna interakcja, dostarczając podstawowych sposobów interpretacji grup i jednostek, umożliwia uchwycenie sensu działań i modyfikacji kierunku przemian. Zawartość dowolnego uniwersum symbolicznego kształtują przede wszystkim systemy wartości przyjmowane przez jednostki i wspólnoty. Aksjologizacja uniwersum jest spajana ze znaczeniami obiektów identyfikowanych jako reprezentacje pożądaných dóbr (Blumer 2007: 5–6). Zdaniem Fritza Schützego aktualność hipotezy Blumera może potwierdzić analiza indywidualnych i zbiorowych biografii wraz z ich społeczną i artystyczną reprezentacją. Perspektywę porównawczą i interpretacyjną badań nad konkretnymi trajektoriami biograficznymi sformułował Schütze w formie czterech typowych zespołów doświadczeń determinujących trajektorie losu. Pierwszy z tych zespołów jest ugruntowany w czynnikach zewnętrznych, we wszelkich sytuacjach krytycznych generowanych przez naturę, psychofizyczność człowieka i warunki społeczne. Drugi rodzaj doświadczenia to kreowanie projektów indywidualnego i zbiorowego działania względnie niezależnych od uwarunkowań zewnętrznych lub wyraźnie przeciwstawianych sytuacjom krytycznym.

Doświadczenie trzecie generuje proces twórczej przemiany biografii indywidualnej (np. dzięki odkryciu w sobie nowych zdolności czy rozwinięciu/nabyciu nowych kompetencji) oraz przemiany zbiorowej, na przykład poprzez odkrycie i realizację nowych sposobów organizacji życia wspólnoty. Czwarty rodzaj doświadczenia biograficznego to przejmowanie instytucjonalnego wzorca normatywnego wpisanego w określony program moralny, gospodarczy lub społeczny (Schütze 1997: 47–49). W praktyce życiowej wyróżnione zespoły doświadczeń nakładają się, przekształcają, zyskują czasową przewagę w zależności od warunków społecznych i podejmowanych przez ludzi decyzji. Im większa złożoność symbolicznego zagęszczenia sytuacji życiowych i interakcyjnych, tym trudniej uchwycić moment kryzysu lub progresji domniemanego modelu biografii.

Hipoteza interakcjonizmu symbolicznego obejmująca strategie biograficzne, w połączeniu z programem badań nad narracją jako sposobem poznawania i rozumienia świata (Trzebiński 2002: 21–31), umożliwia pełniejszy wgląd w intensywnie rozwijającą się po 2004 roku w Wielkiej Brytanii i Irlandii twórczość polskich migrantów. W ich komunikacji narracyjną sytuacją biograficzną, która inicjuje najczęściej ciąg zdarzeń, jest ekonomiczne wykluczenie z dotychczasowej wspólnoty (a zatem pierwszy wskazany w typologii rodzaj doświadczenia). Jak napisał Ryszard Adam Gruchawka, doświadczony 57-letni robotnik i twórca z Dolnego Śląska, murarz, stolarz, górnik, aktualnie drwal, autor kilku tomików wierszy, prozy i dramatów, „emigrant to człowiek mówiący milczeniem, że w jego ojczyźnie skończyły się pomysły na zupełną *nic*” (2007: 71). Emigracja zarobkowa uruchamia trzy pozostałe zespoły biograficznych doświadczeń. Dla polskich migrantów kluczowy jest spłot trzeciego i czwartego zespołu: twórczego i adaptacyjnego, ponieważ realizacja drugiego (inicjatywy społeczne, samozatrudnienie) jest dla nich rzadko osiągalna. O dynamice zależności między twórczymi i adaptacyjnymi umiejętnościami jednostek lub wspólnot decyduje interakcja symboliczna – sfera znaczeń i wartości przypisywanych konkretnym celom czy obiektom.

Podstawowy zbiór prestiżowych wartości, akceptowanych, a zarazem silnie podważanych i krytykowanych w polskiej literaturze migracyjnej, wyraża się w fabularyzacji dążeń do osiągnięcia wysokiej pozycji w hierarchii społecznej. Realizacja tego celu łączy się z pozyskiwaniem dóbr materialnych i konsumpcyjnych, z naddawaniem znaczenia statusowi ekonomicznemu (Derengiewicz 2011: 9–14; Miklasz 2009: 27). Magdalena Zimny-Louis w powieści *Ślady hamowania* pisze: „Mam nadzieję, że masz najnowszy telefon komórkowy, markowe ciuchy, drogi zegarek i foto jakiegos

luksusowego auta, jakim jeździsz po Stanach, bez tego wszyscy uznają, że ci się w życiu nie udało” (2011: 112). Jest to rada narratorki dla znajomego, który wybiera się do Polski. Strategiom osiągania owych wartości towarzyszy nastawienie hedonistyczne. Poszukiwanie przyjemności to rodzaj czasowej, kompensacyjnej regulacji napięć i konfliktów, niwelacji przykrych stanów. Zaangażowanie emocjonalne – wyrażane w powtarzających się opisach uniesień, szczęścia, obok ekspresji lęku i cierpienia – stymuluje poczucie wspólnotowych więzi (Bednarska 2012; Martynowska 2010).

Konieczność funkcjonalnej adaptacji do nowego środowiska społecznego (Rumińska 2010: 105) łączą migranci z rozpoznaniem, że zamożne społeczeństwa utraciły postawę allocentryczną, związaną z postrzeganiem innego człowieka jako autonomicznej wartości. Motyw ten jest szczególnie wyrazisty w wierszu *Obcy* Łucji Fornalczyk-Fice, opiekunki starych, schorowanych ludzi w Wielkiej Brytanii i w Niemczech:

Przez cztery lata nie mieszkalam w swoim gnieździe.
Mieszkalam z obcymi, mówiliśmy różnymi językami.
Snułam się jak pies od nóg do nóg,
Nie rozpoznając twarzy. (...)
Kłęcząc przy staruszcze, co znała Szymborską,
Opatrywałam jej spuchnięte nogi (2012: 26).

Wiersz ten jest konceptualnym wyznaniem wyrażającym jedno z dramatycznych napięć w symbolicznym poakcesyjnym uniwersum Europy. Upokarzający obraz „snucia się jak pies od nóg do nóg” ma charakter metonimii w odniesieniu do polskich migrantów gotowych przyjąć każdą, nawet najbardziej upokarzającą pracę. Temat opieki w *Obcym* przekracza jednak swoją dosłowność, otwierając się na sens lirycznej „roli opieki”, pozbawionej własnego domu i wsparcia najbliższych, „obcej”, a zarazem tej, która uczestniczy najmocniej w kruszącym się życiu zamożnej Europejki. Jest to symboliczna sytuacja, obnażająca nie tyle bezsens pogoni za zdobyczami materialnymi (dotyczy to zarówno tych, którzy po nie wyruszają, jak i tych, którzy wcześniej osiągnęli dobrobyt w swoich wspólnotach), ile arogancję wobec podstawowych, granicznych doświadczeń i wartości łączących ludzi. W tekstach polskich imigrantów doznania takie („trajektorie cierpienia”) odsłaniane są w obrazach i opisach rozwijającego się negatywnie procesu, w którym dominuje powtarzalność doświadczeń poniżenia i utraty godności oraz zaburzenia emocjonalne wynikające z braku pozytywnych interakcji. Kształtuje się w rezultacie syndrom pułapki, metaforyzowanej paradoksalnie

przez Paulinę Krzyżaniak jako „pokój bez ścian, sufitu i podłogi”, w którym egzystencja – „cyniczny dar od Boga” – to „klapa, bankrut i życie źle obsadzone” (wiersze *Nie ma mnie, Tak na niby, Tunel*; 2012: 24, 18, 30).

Destabilizacja równowagi w codziennym życiu ma charakter szokowych doświadczeń przekroczenia granicy trajektorii, w wyniku czego osoba staje się obca samej sobie; nie rozumie siebie, bo nie jest w stanie działać tak jak wcześniej. Utrata orientacji społecznej i zaufania do siebie sprawia, że załamuje się proces zarządzania znaczeniem w uniwersum symbolicznym. Doświadczenie pułapki prowadzi jednak także do przekształceń wyjściowego cierpienia w konstruktywne działanie – najpierw poprzez próby przekształcenia chaosu w jakikolwiek porządek, nad którym podmiot mógłby sprawować częściową kontrolę, poprzez rekonstrukcje schematów interakcji i kontrolowane zmiany tożsamości (por. Schütze 1997: 43). Przekształcenia takie są znamienne dla niemal wszystkich tekstów polskich migrantów, a ich sygnaturą stają się specyficzne działania renormalizacyjne w formie krytycyzmu wobec istotnych aksjologicznych jakości konstytuujących symboliczne uniwersum globalnego społeczeństwa (Wojnarowski 2008). Słowa wstępne do własnego tomiku Pauliny Krzyżaniak: „plastik, tandeta i silikon jest wokół nas”, to „gest obronny” wobec zewnętrznej trajektorii spychającej jednostki i wspólnoty etniczne na obrzeża oficjalnego dyskursu ekonomicznego i kulturowego. Dana Parys-White w opowieści *Emigrantka z wyboru*, nawiązując do *Podręcznika wojowników światła* Paulo Coelho, wywyższa ludzi sprzeciwiających się kultowi monetaryzmu, choć zarazem dostrzega ich bezradność: „Współcześni wojownicy światła, którzy ciągle nie wiedzą, jak się obronić przed kłami barbarzyńskiej potęgi pieniądza” (2008: 10). W opowieści Parys-White pojawia się dodatkowo sarkastyczny motyw degradacji kompetencyjnej polskich migrantów, którzy ze względu na warunki nowego środowiska społecznego są zmuszeni do „zamiany kompetencji intelektualnych na miotłę i łopatę” (2008: 96–97). Silny akcent normalizacyjny lokowany jest przez twórców literatury migracyjnej również w interpretacji ojczystego języka. W zakończeniu opowieści, kiedy dziecko tworzy spontanicznie mieszaninę języka polskiego i angielskiego („Give me mój gąbka, mum”), narratorka *Emigrantki z wyboru*, podtrzymując w dialogu ów językowy brikolaż, interpretuje język polski jako „wyjście awaryjne”, „zapasowe dno”, „drugą stronę księżycy” – dary, które dziecku zostawi w spadku (2008: 174).

Funkcja autonarracji w strategiach negocjowania tożsamości w tekstach polskich migrantów

Inwestycyjna koncepcja biografii, z jaką polscy migranci podejmują walkę o przetrwanie w Wielkiej Brytanii i Irlandii, to ryzyko w „społeczeństwie ryzyka” (Beck 2012). Jak napisała Agnieszka Bednarska, „Różni ludzie, różne przyczyny tychże wyjazdów i różne ich konsekwencje. Wspólne było tylko pragnienie polepszenia życia własnego i bliskich (...). Wszyscy musieli ryzykować” (2012: 73). Planowanie i kształtowanie biograficznego schematu działania nastawionego na zmianę własnego życia (zawodowego, emocjonalnego, rodzinnego) jest najczęściej przedstawiane w narracji pierwszoosobowej, odwołującej do kategorii autora zewnątrztekstowego. Autor legitymizuje więc wiarygodność, szczerość, autentyczność przekazu, wskazuje na zawieszenie fikcjonalności przedstawień. Ryszard Adam Gruchawka w przedmowie do *Butów emigranta* pisze: „oddaję w ręce czytelników mój kawałek duszy, której nie sprzedałem diabłu, i pragnę odsłonić to, co wyraża się w gonitwie za czymś nazywającym się *godnością życia* – gonitwie nie za wszelką cenę” (2007: 7). Tomasz Kwiatkowski, nomada z wykształceniem hotelarsko-gastronomicznym, w opowieści *Krycha z rodu Dawida – Londyn. Dwa Amsterdamy*, opisując subkulturę emigrantów, podkreśla: „Książka ta nie jest moim dziełem literackim. Chodziło mi raczej o użyteczność informacyjną. Jest jakby sprawozdaniem z pewnych zdarzeń, które miały miejsce w Londynie w 2004 r. Ja to wszystko widziałem, zapamiętałem i spisałem. Komentarz zostawiam tym, co to będą czytali” (2007: 157).

Wybór zdarzeń przedstawianych w utworach to wybór selektywny, ukazujący drogę podmiotu do różnie pojmowanego sukcesu, którym może być poprawa statusu społecznego, ekonomicznego, ale także znalezienie się w szczęśliwym związku uczuciowym i partnerskim (Łajkowska 2012a, 2012b; Nowak 2010; Semeniuk 2011). Rekonstruowanie sekwencji zdarzeń w perspektywie proaktywnej, nastawionej na pozytywne przekształcenie trajektorii życia, jest często wyrazem kolizji z wartościami perfekcyjnymi, które ujmują rzeczywistość jako manifestację ludzkich walorów sprawnościowych czy charakterologicznych, cenią osobowe cechy moralne, otaczają kultem niezależność, efektywność, własne doskonalenie. Ukazywane w narracjach sytuacje krytyczne prowadzące do alokacji w świecie są interpretowane zarówno w aspekcie pozytywnym (odkrycie nowych

możliwości, wyjazd, zmiana języka), jak i negatywnym (utrata poczucia bezpieczeństwa, środków do życia, rodziny, przyjaciół). Wybór któregoś z różnorodnych sposobów działania jest regulowany przez komponent pragmatyczny, sprowadzający się do skutecznej walki o przetrwanie, jednak przy zachowywaniu granic kształtowanych jako obrona indywidualnej tożsamości aksjologicznej, zwłaszcza dumy, honoru i godności.

Podstawową funkcją autonarracji polskich migrantów jest rekonstruowanie osobistej tożsamości w figurze podmiotu mówiącego. Autonarracja to forma organizacji doświadczeń, symboliczne odtwarzanie porządku wobec strumienia chaotycznych zdarzeń, potencjalnie pozwalające opanować „polifoniczne ja”, które kształtuje relacje ze światem (Stemplewska-Żakowicz 2002: 102–107; Trzebiński 2002: 36–42; Oleś, Puchalska-Wasył 2005: 36–42). W wyniku autonarracji, za pośrednictwem różnych form monologu wewnętrznego, pytanie o własną tożsamość prowadzi do tworzenia spójnej wypowiedzi, w której kreowana „wersja ja” podtrzymuje ciągłość i stabilność osobistą, blokuje negatywne emocje przez zamknięcie się na destrukcyjne formy „ja”, a przede wszystkim przywraca poczucie godności (Gasiul 2005: 42–43). Pamięć epizodyczna jako narracja lub monolog liryczny o zdarzeniach przeszłych jest reprezentowana w sekwencjach zdarzeń angażujących „ja emocjonalne”. W konfrontacji z zagrożeniem (utrata poczucia godności, utratą pracy) wydobywane jest tło wcześniejszych doświadczeń. Tożsamość jednostkową własnej ciągłości lokuje się we wspomnieniach miejsc i zdarzeń ukształtowanych w kraju. Dana Parys-White w wierszu *Ja brzoza* tworzy antropomorficzny obraz zranionej brzozy, która – przeszczepiona na inną glebę – tęskniąc, umiera. W wierszu *Święte zapomnienie*, pytając o drogę powrotną, o „wąską ścieżkę” „przez ciszę”, autorka przywołuje obraz wigilijnego ciasta z rodzynkami – „zawijanego zapatrzienia”, „wigilijnego zagwieżdżenia” (2006: 36–37). Pamięciowe, wyobrażeniowe i językowe rozładowanie napięcia między wewnętrznym obrazem „ja” a obrazem kształtowanym przez warunki nowego środowiska przywraca poczucie wewnętrznej spójności, konstruuje doświadczenie ciągłości między tożsamością etniczną a nowym środowiskiem społecznym. Magdalena Orzeł, absolwentka polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, w powieści *Dublin, moja polska karma* pisze wprost: „Wyjeżdżając z Polski, szukasz jej gdzie indziej, bo to twój jedyny, chcesz czy nie chcesz, fundament, język w gębie, którego nie wydrzesz, i gleba, na której pierwsze kroki stawiałeś” (2007: 134). Twórcy migracyjnych narracji, odróżniając działania doraźne priorytetowe od działań długoterminowych (zakładanych w marzeniach

o powrocie do Polski), odróżniając codzienność/sytuacyjność/lokalność od miejsc źródłowych (dziecięcych, etnicznych), w których kształtowała się ich biografia. Są równocześnie świadomi, że miejsca te podlegają dynamicznym zmianom, których ponowne zrozumienie zależy od indywidualnego rozwoju każdej z osób.

Pamięć autobiograficzna, związana z przechowywaniem informacji o charakterze językowym (Maruszewski 2005: 18–27), stymuluje opowiadanie z pozycji świadka zdarzeń aktualnych, a zarazem umożliwia opowiadanie introspekcyjne, które jest przybliżeniem, zewnętrznym wyrazem narracyjnej tożsamości. Ton emocjonalny literackiej historii życia nadają wspomnienia z dzieciństwa, zawierające wzory postaci osobowych i fantastycznych, historie rodzinne i klisze pamięci sensorycznej. O ile „z okresu dziecięcych zabaw pochodzą główne tendencje motywacyjne wyrażające się dążeniem do siły, władzy, kontroli nad światem (...), do tworzenia więzi, relacji pełnych miłości i intymności”, o tyle w fazie dorosłości opracowywane są wzorce (*imago*) dorosłego życia, które zawierają sposoby radzenia sobie z destrukcyjnymi doświadczeniami (Oleś, Puchalska-Wasył 2005: 53). Składnikiem wzorców dojrzałości w tekstach polskich migrantów staje się również analiza pogranicza kulturowego w praktykach codzienności. Wzajemne postrzeganie siebie przez reprezentantów różnych kultur może stanowić czynnik indywidualnego rozwoju, a zarazem dawać szanse przeżywania własnej tożsamości kulturowej (Radziewicz-Winnicki, Walancik 2010: 62; Bryll, Goraj-Bryll 2010: 287; Ślipko 2011).

Formułując pojęcie biograficznych trajektorii, Schütze stwierdza, że charakterystyczną cechą dynamiki jakościowej danego szlaku jest w pewnym momencie nieuchronność określonych zdarzeń rozwijających się na bazie zbioru i potencjału faktów początkowych. Jeśli zdarzenia i ich ramowe warunki prowadzą do załamania oczekiwań, jednostki i wspólnoty zaczynają się pogrążyć w narastającym chaosie informacji i przeżyć. Może to mieć silną podstawę w warunkach zewnętrznych, obiektywnych, ale może też wynikać z rozpadu indywidualnego, symbolicznego uniwersum. Twórczość polskich migrantów to społeczne i literackie zjawisko wyraźnie przeciwstawione procesom rozpadu indywidualnej i wspólnotowej komunikacji, zwłaszcza w sferze wartości moralnych. W przywoływanych tekstach jako całościach kompozycyjnych charakterystyczne jest także przechodzenie od transakcyjnej, inwestycyjnej koncepcji biografii do projektu biografii transformacyjnej, twórczej, upodmiotowionej. „Sieroty z walizkami jako element angielskiego i irlandzkiego krajobrazu” (Suskiwicz 2009: 9),

konstruując obrazowe i fabularne ciągi jako progresywne schematy autobiografii, odzyskują w świadomości swoją społeczną i osobistą tożsamość. Pragmatyka procesu twórczego, niekoniecznie ugruntowana w kompetencjach formalnych i estetycznych, staje się więc specyficznym warunkiem przetrwania w sytuacjach krytycznych i umiejętności ich przekształcania.

Bibliografia

- Beck U. 2012. *Spółczesność światowego ryzyka. W poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa*, przeł. B. Baran, Warszawa: WN SCHOLAR.
- Bednarska A. 2012. *Emigracja uczuć*, Zakrzewo: Replika.
- Bolec J. 2008. „Zmartwychwstanie śmieciarzy”, w: *Na końcu świata napisane. Autoportret współczesnej polskiej emigracji*, Chorzów: Videograf II, s. 66–106.
- Blumer H. 2007. *Interakcjonizm symboliczny*, przeł. G. Woroniecka, Kraków: ZWNOMOS.
- Bryll E., Goraj-Bryll M. 2010. *Irlandia, celtycki splot*, Poznań: Zysk i S-ka.
- Brzezińska G. 2010. *Irlandzki koktail*, Warszawa: BLISKIE.
- Butrym M. 2010. *Kapitał społeczny i stosunek do ojczyzny młodych emigrantów zarobkowych*, w: R. Bera (red.), *Wielka emigracja zarobkowa młodzieży. Wyzwanie dla edukacji*, Lublin: UMCS, s. 125–132.
- Coelho P. 2000. *Podręcznik wojownika światła*, przeł. B. Stępień, Warszawa: Drzewo Babel.
- Czerwiński P. 2009. *Przebiegum życia, czyli kartonowa sieć*, Warszawa: Świat Książki.
- Derengiewicz M. 2011. *Na Wyspy zbić fortunę*, w: redakcja zbiorowa, *Wyfrunęli. Nowa emigracja o sobie*, Łomża: OW „Stopka”, s. 9–14.
- Fornalczyk-Fice Ł. 2012. *Opiekunka*, Gorzów Wielkopolski: Sonar Literacki.
- Gasiul H. 2005. *Monolog czy dialog? Refleksje nad kryteriami oceny jakości rozwoju* ja, w: E. Chmielnicka-Kuter, M. Puchalska-Wasył M. (red.), *Polifonia osobowości. Aktualne problemy psychologii narracji*, Lublin: KUL, s. 33–50.
- Gębski I. 2011. *W cieniu Sheratona*, Warszawa: Warszawska Firma Wydawnicza.
- Gruchawka R.A. 2007. *Buty emigranta*, Warszawa: Exlibris.
- Krzyżaniak P. 2012. *Apteka myśli. Pharmacy of Thoughts*, Warszawa: IBIŚ.
- Kwiatkowski T. 2007. *Krycha z rodu Dawida – Londyn. Dwa Amsterdamy*, Łódź: Piktór.
- Łajkowska A. 2012a. *Miłość na wrzosowisku*, Katowice: Damidos.
- 2012b. *Pensjonat na wrzosowisku*, Katowice: Damidos.
- Martynowska A. 2010. *Karpie, labędzie i Big Ben*, Katowice: Sonia Draga.
- Maruszewski T. 2005. *O dwoistości pamięci autobiograficznej*, w: E. Chmielnicka-Kuter, M. Puchalska-Wasył (red.), *Polifonia osobowości. Aktualne problemy psychologii narracji*, Lublin: KUL, s. 13–31.
- Miklasz A. 2009. *Polska szkoła boksu*, Kraków: Skrzat.
- Mroczek I.M. 2010. *Poczucie tożsamości narodowej polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii*, w: R. Bera (red.), *Wielka emigracja zarobkowa młodzieży. Wyzwanie dla edukacji*, Lublin: UMCS, s. 133–134.

- Nowak J. 2010. *Opowieść emigracyjna*, Gdynia: Wydawnictwo Innowacyjne.
- Oleś P., Puchalska-Wasył M. 2005. *Tożsamość narracyjna czy ją polifoniczne*, w: E. Chmielnicka-Kuter, M. Puchalska-Wasył (red.), *Polifonia osobowości. Aktualne problemy psychologii narracji*, Lublin: KUL, s. 51–64.
- Orzeł M. 2007. *Dublin, moja polska karma*, Kraków: Skrzat.
- Ozaist J. 2008. *Wyspa obiecana*, w: E. Spadzińska-Żak (red.), *Na końcu świata napisane. Autoportret współczesnej polskiej emigracji: Konkurs Literacki Polish Books, Londyn 2007*, Chorzów: Videograf II, s. 21–53.
- Parys-White D. 2008. *Emigrantka z wyboru. Opowieść londyńska*, Katowice: Videograf II.
- 2006. *Z rytmów życia na własną nutę. Wybór wierszy i piosenek na kręte pa*, Starachowice: PU Campus.
- Plachecki J. 2012. *Organizacje polonijne powstałe po 2004 r.*, w: J. Plachecki (red.), *Polish Emigration in Ireland in the 20th and Early 21st Centuries. Polska emigracja w Irlandii w XX i na początku XXI wieku*, Dublin–Żyrardów: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, s. 121–139.
- Radziewicz-Winnicki A.M., Walancik M. 2010. *Pomiędzy kulturowym uniwersalizmem a narodową rodzimością we wzajemnym postrzeganiu*, w: R. Bera (red.), *Wielka emigracja zarobkowa młodzieży. Wyzwanie dla edukacji*, Lublin: UMCS, s. 51–64.
- Rumińska K. 2010. *Samoocena młodych emigrantów a radzenie sobie z problemami w nowym środowisku społecznym*, w: R. Bera (red.), *Wielka emigracja zarobkowa młodzieży. Wyzwanie dla edukacji*, Lublin: UMCS, s. 105–111.
- Schütze F. 1997. *Trajektorie cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej*, przeł. M. Czyżewski, „Studia Socjologiczne” 1, s. 11–56.
- Semeniuk M. 2011. *Emigrantką być, czyli wspomnienia z Wells*, Warszawa: Warszawska Firma Wydawnicza.
- Sępek J. 2012. *W 80 dni dookoła świata (nie wyjeżdżając z Londynu)*, Warszawa: Carta Blanca.
- Słabuzewska-Krauze I. 2006. *Hotel Irlandia*, Warszawa: Semper.
- Stemplewska-Żakowicz K. 2002. *Od historii życia do dialogowego ja*, w: J. Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób konstruowania świata*, Gdańsk: GWP, s. 102–107.
- Suskiewicz Ł. 2009. *Egri bikawer*, Bezrzecze: Forma.
- Ślipko Ł. 2011. *Pokój z widokiem na Dunnes Stores*, Opole: R.B.
- Trzebiński J. 2002. *Narracyjne konstruowanie rzeczywistości*, w: J. Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób konstruowania świata*, Gdańsk: GWP, s. 21–31.
- Wojnarowski M. 2008. *Okrutny idiota albo prywatny żart*, Poznań: EP.
- Zbroja J. 2011. *Jutro zobaczę Polskę*, w: redakcja zbiorowa, *Wyfrunęli. Nowa emigracja o sobie*, Łomża: OW „Stopka”, s. 281–320.
- Zimny-Louis M. 2011. *Ślady hamowania*, Zakrzewo: Replika.